

## ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДЧУЖЕНОСТІ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМУЮЧУ ПОДІЮ

*Попов Віталій Миколайович<sup>1</sup>, Сергієнко Олександр Олександрович<sup>2</sup>*

<sup>2</sup>Кандидат психологічних наук, начальник відділу виховної та соціально-гуманітарної роботи,  
Національний університет цивільного захисту України, м. Харків (Україна)  
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8767-3886>

<sup>2</sup>Кандидат психологічних наук, заступник начальника відділу організації освітньої діяльності  
навчально-методичного центру, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків (Україна)  
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-5261-2986>

UDC: 159.98:167

### АНОТАЦІЯ

У статті сформульовано концептуальні положення розвитку соціальної відчуженості та представлено емпіричне дослідження особливостей соціальної відчуженості осіб, які пережили травмуючу подію. Також визначено особливості її виникнення, розкрито основні фактори та характеристики, які сприяють прояву соціальної відчуженості.

Дослідження проводилося з використанням чотирьох опитувальників: опитувальник міжособистісних відносин В. Шутца, опитувальник суб'єктивного відчуження, діагностики спрямованості особистості Б. Басса та тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера. В емпіричному дослідженні взяли участь 30 осіб, які проживають в зоні бойових дій та 30 осіб, які проживають у м. Черкаси. Проведено дослідження впливу травмуючої події на прояв соціальної відчуженості.

За результатами досліджень було виявлено, що рівень соціальної відчуженості осіб, які проживають в зоні бойових дій, залежить від впливу на них травмуючої події, та є вищим ніж у представників контрольної групи. Люди, які пережили травмуючу подію піддалася впливу травмуючої події, продемонстрували бажання зміцнити соціальні зв'язки, вони схильні уникати нагадування про неї, тим самим віддаляючись від інших людей. Також, було виявлено, що продуктивні способи виходу зі стресових ситуацій в опитаних досліджуваних з двох груп переважають над непродуктивними. Першорядним і важливим для фахівців психологічної спрямованості є правильна оцінка стану постраждалих, а також подальша психологічна та психотерапевтична робота з наслідками пережитих психотравмуючих подій.

**Ключові слова:** бойові дії, екстремальний вплив, руйнування, соціальна відчуженість, спрямованість особистості, травмуюча подія.

*Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.* Бойові дії, надзвичайні ситуації техногенного, природного або соціально-політичного характеру, зумовлюють високий рівень розвитку у людей нервово-психічних розладів і стресових станів. Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниження працездатності, виникнення міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловжи-

вання алкоголем, інших негативних явищ, що в результаті може призвести до виникнення соціальної відчуженості.

Проблема соціальної відчуженості є однією з найбільш актуальних в теперішній час. Відчуженість як процес охоплює всю життєдіяльність людини та проявляється у втраті людської особистісної та соціальної ідентичності, конфлікті між актуальним існуванням і потенційним буттям, втраті контролю над продуктами

Address for correspondence, e-mail: [editpsychas@gmail.com](mailto:editpsychas@gmail.com)  
Copyright: © Vitaliy Popov, Oleksandr Serhiyenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

праці, руйнуванні соціальних взаємозв'язків, даремній траті творчих здібностей, стані безпорадності і безсилля, страху перед життям, самотності (Абалмасова, Демченко, Сергієнко, 2015; Зливкова, Кузікова, Максименко, 2015; Семигіна, 2020; Сергієнко, 2021; Оніщенко, Тімченко, 2019; Яблонська, 2010). Під соціальною відчуженістю ми розуміємо процес і результат зміни діяльності та життєдіяльності особистості, що призводить її до самотності і відокремленості від соціуму.

Події, які сьогодні відбуваються в нашій країні, дуже сильно впливають на людину, надаючи при цьому сильний психотравмуючий та дезадаптуючий вплив, підвищуючи в неї рівень виникнення різних психогенних розладів. Будь-який екстремальний вплив стає катастрофічним тоді, коли він призводить до великих руйнувань, викликає смерть, поранення і страждання значного числа людей (військові дії, природні катаклізми, різні катастрофи, насильства тощо) (Оніщенко, Тімченко 2019; Боснюк, 2021).

Для соціальної відчуженості характерне почуття втрати емоційних зв'язків з іншими людьми, раніше значимими подіями чи власними переживаннями.

#### *Аналіз останніх досліджень і публікацій.*

Теоретичний аналіз психологічної літератури виявив, що в психології досить добре вивчені наслідки впливу на людину таких травматичних подій, як бойові дії, різного роду техногенні та природні катастрофи (пожежі, повені, землетруси), а також ми можемо стверджувати що соціальна відчуженість може бути одним із наслідків травмуючої події.

Терміном «травматична подія» зазвичай позначають широкий клас небажаних для людини, важко контрольованих, ситуацій, які характеризуються потужним негативним впливом на особистість, що представляє реальну або уявну загрозу життю або фізичній цілості людини або її близьким (Климчук, 2020).

Особистість, яка піддалася впливу травмуючої події схильна уникати нагадування про неї, тим самим віддаляючись від інших людей. Наслідки такого уникнення можуть бути деструктивними, які проявляються у важкості повернення до роботи, бути в колі друзів або займатися домашніми справами (Туриніна, 2017).

Соціальна відчуженість проявляється в відокремленні всередині свідомості людини травмуючих

чинників. При цьому доступ неприємних емоцій до свідомості блокується, так що зв'язок між якоюсь подією та її емоційним забарвленням не відбивається у свідомості (Абалмасова, Демченко, Сергієнко, 2015).

#### *Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.*

Дослідження відносин людина-людина, людина-суспільство, людина-держава, є однією з найважливіших проблем у сучасній психології. Незважаючи на використання різноманітних методологічних підходів для аналізу цієї проблеми у сфері психології, дослідники незмінно звертались до необхідності аналізу проблеми відчуженості людини. Проблема відчуженості людини залишається однією з центральних проблем у психологічній думці ХХІ століття. Важливим і актуальним кроком на шляху її вирішення є вивчення та підсумування висновків багатостолітніх досліджень, проведених філософами, психологами, соціологами (Зливкова, Кузікова, Максименко, 2015; Яблонська, 2010).

Спроби дослідників вибратися із «полону» теоретичних абстракцій і схопити реальні життєві прояви відчуженості людини незмінно упираються в перешкоди емпіричного характеру. Дедалі очевиднішим постає питання про адекватні методики вивчення феноменології відчуженості. Разом з тим багатство смислових значень, а також необхідність пояснення складних, суперечливих зв'язків людини зі світом та іншими людьми, зумовили поширення цього поняття, з загальнофілософського плану у власне психологічне.

Грунтовний аналіз проблеми дає можливість сформулювати узагальнене і глибоке розуміння людини в психології, виявити місце проблеми відчуженості людини в соціумі та в психологічній науці в цілому.

#### *Постановка завдання.*

Емпірично дослідити особливості соціальної відчуженості осіб, які пережили травмуючу подію.

#### *Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження.*

Відповідно до постановки завдання емпіричного дослідження нами використовувалися наступні психодіагностичні методики:

1. Опитувальник міжособистісних відносин В. Шутца (адаптація А.А. Рукавишнікова). Опитувальник

є російськомовною версією широко відомого за кордоном опитувальника FIRO (Fundamental Interpersonal Relations Orientation), розробленого американським психологом В. Шутцем. Він спрямований на діагностику різних аспектів міжособистісних відносин у діадах і групах, а також на вивчення комунікативних особливостей особистості.

2. Опитувальник суб'єктивного відчуження (адаптація Є. М. Осіна).

Опитувальник спрямований на вимірювання переживання індивідом відчуженості з опорою на концепцію екзистенціального неврозу С. Мадді. Він складається із 60 тверджень, кожне з яких вимірює переконання, відповідне прояву однієї з 4 форм відчуження в одній із 5 сфер життя.

3. Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса (Опитувальник Смекала-Кучера).

Опитувальник складається з 27 пунктів-суджень, за кожним з яких можливі три варіанти відповідей, відповідні трьом видам спрямованості особистості. Спочатку потрібно дати відповідь, яка найбільшою мірою виражає думку або відповідає реальності, а потім ту, яка, навпаки, найбільш далека від думки або ж найменш відповідає реальності. За допомогою методики виявляються наступні спрямованості:

- спрямованість на себе;
- спрямованість на спілкування;
- спрямованість на справу.

В нашому дослідженні ми використали тільки два види спрямованості особистості: спрямованість на себе, спрямованість на спілкування.

4. Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптований Є.Ф. Бажиним, О.А. Голинкіною, О.М. Еткіндом).

Опитувальник є багатовимірної шкалою, яка вимірює індивідуальні особливості суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями. Він діагностує локалізацію контролю над значимими подіями, іншими словами - рівень особистої відповідальності. В його основі лежить розрізнення двох локусів контролю - інтернального і екстернального. Опитувальник складається з 44 тверджень, які необхідно оцінити залежно від ступеня своєї згоди чи незгоди з наведеними твердженнями за 6-бальною шкалою: -

3; - 2; - 1; + 1; + 2; + 3; від повної незгоди (-3) до повної згоди (+3).

Опитувальник містить сім шкал: Шкала загальної інтернальності; Шкала інтернальності в області досягнень; Шкала інтернальності в області невдач; Шкала інтернальності у сфері сімейних відносин; Шкала інтернальності в області виробничих відносин; Шкала інтернальності в області міжособистісних відносин; Шкала інтернальності у сфері здоров'я і хвороби.

Методи математичної статистики: t-критерій Стюдента (спрямований на оцінку відмінностей між середніми значеннями в двох вибірках, які розподілені за нормальним законом).

База дослідження: в дослідженні приймали участь люди, які проживають в зоні бойових дій (Харківська область), та контрольна група людей, які проживають у м. Черкаси. Загальна вибірка досліджуваних складала 60 респондентів, віком від 25 до 45 років.

За допомогою анкети, нами було виявлено, що більшість респондентів, які проживають в зоні бойових дій (Харківська область):

- мають постійне місце роботи, але знаходяться в складному фінансовому стані;
- не приймають безпосередню участь у військових діях, але є свідками;
- не зазнали фізичних ушкоджень;
- майже не зазнали руйнувань майна, яке знаходиться у їх власності;
- мають родичів які переїхали за межі України.

*Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.*

Проблема відчуженості людини, в своїх найрізноманітніших проявах, як спосіб світосприйняття дійсності людиною, як відносини між людиною та її творіннями, як об'єктивні відносини між суб'єктом дії (людина) і об'єктом (інша людина чи предмети) її впливу завжди привертала увагу дослідників, виступаючи особливим об'єктом досліджень. Це складний комплекс проблем, який перманентно постає перед людиною в процесі її розвитку. Проблема відчуженості людини стосується всіх ракурсів людського існування: мораль, етика, наука, історія, соціальна участь, політична діяль-

ність.

Якщо відчуженість як факт онтогенезу особистості притаманне кожному і проявляється більш-менш однотипно в антропологічному сенсі, то як феномен суспільного життя, воно сильно залежить від обставин, в якій знаходиться людина, точніше від укладу життя і національного характеру.

Психологи насамперед досліджують різні аспекти відчуженості особистості в умовах сучасного суспільства. Це відсторонення, замкнутість людини, «рефлексивний відхід від світу», «внутрішня еміграція», яка породжує самотність. Це і конформність людини, як вираження двох тенденцій одного процесу: ідентифікованої людини і відчуженого світу (Зливкова, Кузікова, Максименко, 2015).

Розвиток особистості визначається соціальним світом, а не біологічними факторами, і між особистістю і суспільством немає антагонізму. Основною властивістю людини є «ідентичність особистості», яка вказує на взаємозв'язок людини та соціального оточення і проявляється у спрямованості особистості на себе, в ототожненні її з соціальною групою, у визначенні цінностей людини, її соціальної ролі та призначення. Також, ідентичність можливо розглянути з боку соціального аспекту (групова ідентичність – входження особистості до різних спільнот, психосоціальна ідентичність – відчуття людиною значущості свого буття для суспільства) (Іваненко, 2020; Яблонська, 2010).

Як би не розрізнялися трактування особистості в психології, майже всі дослідники вважають, що провідним компонентом структури особистості, її системоутворюючою характеристикою є спрямованість особистості. Саме в цій властивості виражаються цілі, завдяки яким діє особистість, її мотиви, її суб'єктивні відносини до різних сторін дійсності.

Спрямованість здійснює організуючий вплив не тільки на компоненти структури особистості, а й на психічні стани і всю область протікання психічних процесів. Спрямованість втілюється в різних формах – ціннісних орієнтаціях, симпатіях чи антипатіях, схильностях, уподобаннях і проявляється у соціальній сфері життєдіяльності людини.

У загальному плані спрямованість особистості в психології визначають як систему стійких потреб,

інтересів, ідеалів, тобто всього того, чого хоче людина. Спрямованість задає головні тенденції поведінки. Людина з яскраво вираженою позитивною спрямованістю володіє працьовитістю, цілеспрямованістю, високою соціальною активністю.

Спрямованість як система відносин особистості до дійсності являє собою наступну тріаду: ставлення до інших людей; ставлення до праці та результатам, продуктам праці; ставлення до самого себе, своєї особистості.

Саме тому для дослідження спрямованості осіб, які проживають в зоні бойових дій (1 група) та контрольної групи (2 група) нами була використана методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса (Опитувальник Смекала-Кучера).

Аналіз результатів, отриманих за даною методикою, ми почали з розділення досліджуваних за переважаними для них шкалами (спрямованість на себе та спрямованість на спілкування).

За шкалою «Спрямованість на себе» було виявлено перевагу представників 1-ї групи (17 осіб) у порівнянні з представниками 2-ї групи (11 осіб). За шкалою «Спрямованість на спілкування», навпаки, було виявлено переважання представників 2-ї групи (19 осіб) порівняно з представниками 1-ї групи (13 осіб).

Порівняльний аналіз середніх показників спрямованості осіб, які пережили травмуючу подію (1 група) та контрольної групи (2 група) був проведений за допомогою t-критерія Ст'юдента. Отримані результати за методикою діагностики спрямованості особистості Б. Басса (Опитувальник Смекала-Кучера) наведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Порівняльний аналіз середніх показників спрямованості осіб, які пережили травмуючу подію та контрольної групи (бали)**

| Спрямованість особистості (шкала) | Середні показники 1-ї групи $m(x)_1$ | Середні показники 2-ї групи $m(x)_2$ | t емп | p           |
|-----------------------------------|--------------------------------------|--------------------------------------|-------|-------------|
| Спрямованість на себе             | 27,77                                | 29,23                                | 0,9   | -           |
| Спрямованість на спілкування      | 30,07                                | 27,07                                | 2,7   | $\leq 0,01$ |

За результатами дослідження за шкалою

«Спрямованість на себе», яка виявляє переважання мотивів власного благополуччя, прагнення до особистої першості, престижу, виявлено, що у представників 1-ї та 2-ї групи середні показники майже не відрізняються. Отримані результати свідчать про те, що такі люди найсильніше зайняті собою, своїми почуттями і переживаннями та не реагують на потреби оточуючих їх людей.

За шкалою «Спрямованість на спілкування», яка характеризується тим, що вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати гарні відносини з іншими людьми, з учасниками спільної діяльності, виявлено, що у представників 1-ї групи середній показник вищий, ніж у представників 2-ї групи. Отримані дані дозволяють зробити висновок, що такі люди проявляють інтерес до спільної діяльності, хоча не завжди можуть сприяти її успішному виконанню, для них головне не результат, а взаємодія з іншими, співучасть та спілкування.

Результати дослідження за даною методикою, за допомогою t-критерія Стюдента, показали у представників 1-ї групи, які пережили травмуючу та у представників 2-ї групи (контрольна група) на рівні значущості  $p \leq 0,01$  відрізняються середні показники тільки за шкалою «Спрямованість на спілкування» (2,7).

Соціальна відчуженість осіб, перш за все, впливає на процес спілкування – одну з найважливіших сторін буття людини як суспільної істоти. Спілкування – це складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами в спільній діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Соціальна відчуженість проявляється в ускладненому спілкуванні. Ускладнене спілкування – це суб'єктивно пережитий людиною стан «збою» в реалізації прогнозованого спілкування, внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дій, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміни комунікативної ситуації, власного психічного стану тощо. Труднощі виявляються в формі зупинки, перерви діяльності, самого спілкування, неможливості їх продовження.

Саме тому, для дослідження проблем в міжособистісному спілкуванні осіб, які пережили травмуючу

подію та контрольної групи нами був використаний модифікований варіант «Опитувальника міжособистісних відносин» В. Шутца.

Аналіз результатів, отриманих за даною методикою, здійснювався нами виходячи з постулатів тривимірної теорії міжособистісних відносин В. Шутца, згідно з якою існують три області міжособистісних потреб, всередині кожної з них спостерігається особлива інтенсивність особистої поведінки та поведінки, яку людина вимагає від інших людей: потреба включення, потреба контролю, потреба в афекті. Як стверджує автор, для нормального функціонування індивіда необхідно, щоб існувала рівновага в трьох областях міжособистісних потреб між ним і навколишніми людьми. У таблиці 2 представлені результати порівняльного аналізу даних, отриманих за методикою В. Шутца у двох групах респондентів за різними компонентами міжособистісних потреб («Включення», «Контролю» та «Афекту»).

Таблиця 2.

**Порівняльний аналіз середніх показників аспектів міжособистісного спілкування осіб, які пережили травмуючу подію та контрольної групи (у компонентах «Включення», «Контролю» та «Афекту»)**

| Шкала | Середні показники 1-ї групи $m(x)_1$ | Середні показники 2-ї групи $m(x)_2$ | t емп | p             |
|-------|--------------------------------------|--------------------------------------|-------|---------------|
| Ie    | 5,93                                 | 6,13                                 | 0,5   | -             |
| Iw    | 6,47                                 | 5,97                                 | 1,1   | -             |
| Ce    | 3,63                                 | 5                                    | 3,1   | $p \leq 0,01$ |
| Cw    | 5,37                                 | 5,97                                 | 1,3   | -             |
| Ae    | 3,57                                 | 6,6                                  | 7,4   | $p \leq 0,01$ |
| Aw    | 4,03                                 | 5,93                                 | 4,5   | $p \leq 0,01$ |

За результатами даної методики вдалося виявити, що за шкалою «Ie» – виражена поведінка в області «включення», яка означає потребу створювати і підтримувати задовільні відносини з іншими людьми, для досліджуваних двох груп характерний досить високий рівень прагнення людини належати до різних груп, як можна частіше перебувати серед людей. Такі люди прагнуть приймати оточуючих, щоб вони, у свою чергу, приймали участь у їх діяльності, виявляли до них інтерес. Також вони зацікавлені в постійних соціальних контактах, на основі яких виникає почуття взаємного інтересу, взаємодія, співпраця, бажання відчувати себе цінною і значущою особистістю.

За шкалою «Іw» – необхідна поведінка в області «включення», яка означає виражену потребу відчувати себе цінною і значущою особистістю, бути прийнятою суспільством, належати до групи, був виявлений досить високий рівень прагнення індивіда до того, щоб оточуючі запрошували його приймати участь в їх справах, докладали зусиль, щоб бути в його товаристві, навіть у тих випадках, коли він сам нічого не робить для цього. Потреба бути включеним в даному випадку пояснюється бажанням подобатися, привертати увагу, інтерес.

Шкала «Се» – виражена поведінка в області «контролю». За даними автора методики, на емоційному рівні дана потреба визначається прагненням створювати і зберігати почуття взаємної поваги, спираючись на компетенцію і відповідальність. Поведінка, викликана потребою контролю, відноситься до процесу прийняття рішення людьми. Порівнюючи середні значення, отримані в групах, ми виявили значущі відмінності: досліджувані з 1-ї групи уникають прийняття рішень та не беруть на себе відповідальності. У таких людей спостерігається тенденція уникаати відповідальності за результат спільних подій в групі, займати підпорядковану позицію, надаючи партнерам по спілкуванню провідні ролі. Також, результати дозволяють говорити про досліджуваних з 2-ї групи як про людей, готових у спілкуванні приймати тиск і контроль над собою, а також прагнуть контролювати і впливати на оточуючих, брати в свої руки керівництво і прийняття рішень за себе та інших.

За шкалою «Сw» – необхідна поведінка в області контролю, яка відображає залежність і коливання при прийнятті рішень, для досліджуваних двох груп характерний досить високий рівень.

За шкалою «Ае» – виражена поведінка в області «афекту», яка означає прагнення створювати і зберігати взаємні емоційні стосунки, у досліджуваних з 1-ї групи були виявлені середні показники, які демонструють обережність при встановленні близьких відносин з людьми, а у досліджуваних з 2-ї групи виявлені високі показники, які говорять про прагнення людини бути в близьких, інтимних відносинах з іншими і виявляти до них свої теплі і дружні почуття.

За шкалою «Аw» – необхідна поведінка в об-

ласті «афекту» досліджувані двох продемонстрували середні показники, які говорять про потребу індивіда в тому, щоб оточуючі прагнули бути до нього емоційно більш близькими, ділилися своїми інтимними почуттями, залучали його до глибоких емоційні відносин.

Результати дослідження даною методикою, за допомогою t-критерія Стюдента, показали що у представників 1-ї групи, які пережили травмуючу та у представників 2-ї групи (контрольна група) на рівні значущості  $p \leq 0,01$  відрізняються середні показники за шкалами: «Се» – виражена поведінка в області «контролю» (3,1), «Ае» – виражена поведінка в області «афекту» (7,4), «Аw» – необхідна поведінка в області «афекту» (4,5).

Таким чином, досліджувані з двох груп продемонстрували бажання зміцнити соціальні зв'язки. Це може бути пояснено прагненням через взаємодію з іншими людьми, реалізацію потреби у прийнятті, приналежності до групи, отриманні схвалення з боку якомога більшої кількості людей знайти почуття безпеки, відчуті соціальну підтримку.

Наступний етап нашого дослідження був присвячений аналізу результатів дослідження переживання індивідом відчуженості за допомогою методики «Опитувальник суб'єктивного відчуження» С. Мадді (адаптація Є.М. Осіна).

Відчуженість – характеристика особистості, яка вказує на стан повної втрати будь-якого сенсу в будь-якій діяльності. Прийнято виділяти кілька основних сфер відчуженості, однак, у проведеному нами дослідженні, було використано лише три основні сфери: відчуженість від суспільства, відчуженість у відносинах, відчуженість від себе. Отримані результати за даною методикою представлені у таблиці 3.

Таблиця 3.  
**Порівняльний аналіз середніх показників рівня суб'єктивного відчуження осіб, які пережили травмуючу подію та контрольної групи (бали)**

| Сфера відчуженості                        | Середні показники 1-ї групи $m(x)_1$ | Середні показники 2-ї групи $m(x)_2$ | t емп | p             |
|-------------------------------------------|--------------------------------------|--------------------------------------|-------|---------------|
| Відчуженість від суспільства              | 48,08                                | 31,92                                | 2,8   | $p \leq 0,01$ |
| Відчуженість в міжособистісних відносинах | 39,73                                | 25,15                                | 3     | $p \leq 0,01$ |
| Відчуженість від себе                     | 30,77                                | 25,28                                | 1     | -             |

За результатами дослідження за сферою відчуженості «Відчуженість від суспільства», яка характеризується відчуттям чужості свого регіону або країни проживання в цілому, а також відчуженням від політичного ладу країни, виявили що у досліджуваних з 1-ї групи середній показник вищий ніж у досліджуваних з 2-ї групи. Це говорить про те, що люди, які пережили травмуючу подію (1 група) прагнули відігравати активну роль у політичному і громадському житті, але, зіткнувшись із загальною байдужістю і інертністю, розчарувалися у суспільстві.

За сферою відчуженості «Відчуженість в міжособистісних відносинах», яка характеризується відсутністю розуміння індивідом один одного, поставити себе на місце партнера, спробувати приміряти на себе його точку зору, виявлено що у представників 1-ї групи середній показник вищий ніж у представників 2-ї групи. Це говорить про те, що люди, які пережили травмуючу подію (1 група) прагнуть підтримувати гарні відносини з іншими людьми, з учасниками спільної діяльності, але їм дуже важко прийняти чужу точку зору, усвідомлення якої, відбувається через призму власної.

За сферою відчуженості «Відчуженість від себе», яка характеризується втратою розуміння власних потреб і бажань в цілому, тотальна нудьга, відмова від власних зусиль, які необхідні для змін у житті, виявля-

та у представників 2-ї групи (контрольна група) на рівні значущості  $p \leq 0,01$  відрізняються середні показники за сферами відчуженості: «Відчуженість від суспільства» (2,8) та «Відчуженість в міжособистісних відносинах» (3).

Середні показники за формами відчуженості осіб, які пережили травмуючу подію та контрольною групи представлені в таблиці 4.

Досліджуючи відчуженість осіб, які пережили травмуючу подію ми виявили, що значення сфери «Відчуженість від суспільства» в досліджуваній вибірці виявилось на найвищому рівні, «Відчуженість в міжособистісних відносинах» – на середньому рівні, а «Відчуженість від себе» – на низькому рівні. У той час у досліджуваних з контрольною групи «Відчуженість від суспільства» також знаходиться на вищому рівні, а «Відчуженість в міжособистісних відносинах» та «Відчуженість від себе» має меншу вираженість.

Крім того, можна виділити ще чотири основні форми відчуженості: вегетативність, безсилля, нігілізм та авантюризм, які ми дослідили за допомогою методики «Опитувальник суб'єктивного відчуження» С. Мадді (адаптація Є. М. Осіна).

За результатами дослідження за сферами та формами відчуженості осіб, які пережили травмуючу подію було виявлено, що самий високий показник, за всіма сферами життя, набрала форма

Таблиця 4.

**Середні показники за формами відчуженості осіб, які пережили травмуючу подію та контрольною групи (бали)**

| Сфера відчуженості       | Форми відчуженості | Середні показники 1-ї групи<br>$m(x)_1$ | Середні показники 2-ї групи<br>$m(x)_2$ |
|--------------------------|--------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------------|
| Суспільство              | Вегетативність     | 13,8                                    | 10,3                                    |
|                          | Безсилля           | 42,3                                    | 38,8                                    |
|                          | Нігілізм           | 14,5                                    | 10,8                                    |
|                          | Авантюризм         | 27                                      | 30,3                                    |
| Міжособистісні відносини | Вегетативність     | 19,3                                    | 18,8                                    |
|                          | Безсилля           | 62,4                                    | 42,5                                    |
|                          | Нігілізм           | 34,3                                    | 15,5                                    |
|                          | Авантюризм         | 33,3                                    | 27,3                                    |
| Уявлення про себе        | Вегетативність     | 20                                      | 22,2                                    |
|                          | Безсилля           | 35,3                                    | 30                                      |
|                          | Нігілізм           | 28,6                                    | 23,5                                    |
|                          | Авантюризм         | 32,8                                    | 28,3                                    |

но що у досліджуваних з обох груп середні показники майже не відрізняються.

За допомогою порівняльного аналізу середніх показників за різними сферами відчуженості виявлено, що у представників 1-ї групи, які пережили травмуючу

«Безсилля» (втрата людиною віри в здатність впливу на ситуації). Потім йдуть такі форми як «Авантюризм» (свідомий пошук небезпечних та екстремальних видів діяльності, через те, що людина переживає безглуздість в повсякденному житті) і

«Нігілізм» (переконання у відсутності будь-якого сенсу, в таких випадках людина займає деструктивну позицію). І останнє місце займає така форма відчуженості як «Веgetативність» (відсутність віри в істинність, важливість або цінність будь-якої, реальної чи уявної діяльності).

За результатами дослідження за сферами та формами відчуженості досліджуваних з контрольної групи було виявлено, що самий високий показник, за всіма сферами життя, набрала форма «Безсилля» (втрата людиною віри в здатність впливу на ситуації). Менш низький показник був виявлений за формою «Авантюризм» (свідомий пошук небезпечних та екстремальних видів діяльності, через те, що людина

загальноприйнятих норм і правил.

Для діагностики індивідуальних особливостей суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями нами була використана методика «Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптований Є.Ф. Бажиним, О.А. Голинкіною, О.М. Еткіндом). Ця методика в даний час, є широко використовуваним засобом для дослідження особливостей людини, пов'язаних з управлінням та самоврядуванням поведінки, світоглядом і життєвими позиціями, з конкретними особистісними установками і диспозиціями. Отримані результати за даною методикою представлені в таблиці 5.

За результатами дослідження за шкалою

Таблиця 5.

**Порівняльний аналіз середніх показників рівня суб'єктивного контролю осіб, які пережили травмуючу подію та контрольної групи (бали)**

| Шкала                                                   | Середні показники 1-ї групи m(x)1 | Середні показники 1-ї групи m(x)1 | t емп | p      |
|---------------------------------------------------------|-----------------------------------|-----------------------------------|-------|--------|
| Шкала загальної інтернальності                          | 4                                 | 5,3                               | 3,1   | p≤0,01 |
| Шкала інтернальності в області досягнень                | 5,9                               | 4,87                              | 1,8   | -      |
| Шкала інтернальності в області невдач                   | 4,02                              | 3,53                              | 1,7   | -      |
| Шкала інтернальності у сфері сімейних відносин          | 6                                 | 5,03                              | 1,7   | -      |
| Шкала інтернальності в області виробничих відносин      | 3,43                              | 2,93                              | 1,4   | -      |
| Шкала інтернальності в області міжособистісних відносин | 2,83                              | 2,63                              | 0,6   | -      |
| Шкала інтернальності у сфері здоров'я і хвороби         | 6,17                              | 6,37                              | 0,4   | -      |

переживає безглуздість в повсякденному житті). А найменші показники виявлені за формами «Нігілізм» (переконання у відсутності будь-якого сенсу, в таких випадках людина займає деструктивну позицію) та «Веgetативність» (відсутність віри в істинність, важливість або цінність будь-якої, реальної чи уявної діяльності).

Незважаючи на те, що жодна з форм не акцентує уваги на позитивних психологічних характеристиках людини саме форми, які посіли останні місця в обох групах характеризуються як найбільш важкі.

Таким чином, соціальна відчуженість представляє собою таке ставлення людини до навколишнього світу і до себе, при якому вона сама, значимі люди і продукти її діяльності усвідомлюються нею як протилежні їй самій (від розбіжності до неприйняття і ворожості), що виражається у відповідних переживаннях суб'єкта (відособленості, самотності, втрати власного Я) і супроводжується поведінкою, яка відрізняється від

«Загальної інтернальності» вдалося виявити, що у представників 1-ї групи переважає екстернальний локус контролю. Вони не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість подій є результатом випадку або дій інших людей. У представників контрольної групи був виявлений середній показник локусу контролю. Це свідчить про те, що особливості їх суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися в залежності від того, чи здається людині ситуація складною або простою, приємною чи неприємною тощо.

За шкалою «Інтернальності в області досягнень» було виявлено, що у представників 1-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про високий рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього, що було і є в їх житті, і що вони здатні з успіхом досягати своїх цілей в

майбутньому. У представників 2-ї групи був виявлений середній показник за цією шкалою, який свідчить про залежність типу ситуації і типу суб'єктивного контролю.

За шкалою «Інтернальності в області невдач» було виявлено, що у представників 1-ї та 2-ї групи переважає екстернальний локус контролю. Це свідчить про схильності досліджуваних приписувати відповідальність за невдачі, помилки іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

За шкалою «Інтернальності у сфері сімейних відносин» виявлено, що у представників 1-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Такі результати свідчать про те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, які виникають в його родині. У представників 2-ї групи був виявлений середній показник за цією шкалою, який свідчить про те, що людина вважає і себе і своїх партнерів причиною того, що відбувається в її родині.

За шкалою «Інтернальності в області виробничих відносин» було виявлено, що у досліджуваних з 1-ї та 2-ї групи переважає екстернальний локус контролю, який передбачає те, що людина схильна надавати велике значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню-невдачі.

За шкалою «Інтернальності в області міжособистісних відносин» було виявлено, що у представників 1-ї та 2-ї групи переважає екстернальний локус контролю. Це свідчить про те, що людина вважає себе в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію.

За «шкалою «Інтернальності у сфері здоров'я і хвороби» було виявлено, що у представників 1-ї та 2-ї групи переважає інтернальний локус контролю. Це свідчить про те, що ці люди вважають себе відповідальними за своє здоров'я, вважаючи, що одужання повністю залежить від прийнятих ними дій.

Результати дослідження за даною методикою, за допомогою t-критерія Стюдента, показали що у досліджуваних з 1-ї та 2-ї групи на рівні значущості  $p \leq 0,01$  відрізняються середні показники за шкалою «Загальна інтернальність» (3,1).

Таким чином, одним з особливих факторів

відношення людини до стресових ситуацій є рівень суб'єктивного контролю, який, визначає життєву позицію людини і, на наш погляд, певною мірою впливає на здатність людини адаптуватися до екстремальних умов і орієнтуватися в них. Знаючи спрямованість локусу контролю, можна певною мірою передбачити поведінку людини в тій чи іншій стресовій ситуації і за можливістю керувати нею, що є важливим аспектом у різних сферах діяльності, особливо в екстремальних умовах, які вимагають особливої відповідальності і високої життєстійкості.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що постановка завдання була підтверджена. Ми бачимо що рівень соціальної відчуженості осіб, які проживають в зоні бойових дій, залежить від впливу на них травмуючої події, та є вищим ніж у представників контрольної групи.

#### Висновок.

За результатами досліджень було виявлено, що люди, які пережили травмуючу подію, продемонстрували бажання зміцнити соціальні зв'язки. Це може бути пояснено прагненням через взаємодію з іншими людьми, реалізацію потреби у прийнятті, приналежності до групи, отриманні схвалення з боку якомога більшої кількості людей знайти почуття безпеки та відчуття соціальну підтримку.

Досліджуючи відчуженість осіб, які пережили травмуючу подію, за допомогою методики «Опитувальник суб'єктивного відчуження» С. Мадді (адаптація Є.М. Осіна), ми виявили, що з трьох досліджуваних сфер відчуженості самі високі значення у сфері «Відчуженість від суспільства». Даний факт цілком відповідає сучасній суспільно-політичній ситуації. Крім того, незважаючи на переважання у респондентів таких форм відчуженості як «Безсилля» і «Нігілізм», більш важкі форми безсилля виражені у них більш слабо.

Особистість, яка піддалася впливу травмуючої події схильна уникати нагадування про неї, тим самим віддаляючись від інших людей. Наслідки такого уникнення можуть бути деструктивними, які проявляються у важкості повернення до роботи, бути в колі друзів або займатися домашніми справами.

За результатами дослідження, було виявлено, що продуктивні способи виходу зі стресових ситуацій в опитаних досліджуваних з двох груп переважають над непродуктивними. Це може бути пояснено прагненням через взаємодію з іншими людьми, реалізацію потреби у прийнятті, приналежності до групи, отриманні схвалення з боку якомога більшої кількості людей, знайти почуття безпеки та відчувати соціальну підтримку.

Дані дослідження в майбутньому дають змогу розробити програму тренінгу, який створить комфортні умови для продуктивної роботи над собою; сприятиме позитивному клімату та налаштує на спільну роботу Осіб, які піддалися впливу травмуючої події.

#### References:

- Bosniuk, V.F. (2021). *Psykhologichnyi spetspraktikum z ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii: kurs lektsii* [Psychological Special Practicum on Extreme and Crisis Psychology: Lecture Course]. Kharkiv: NUTsZU. [in Ukrainian]
- Ivanenko, B. (2020). YA-identychnist osobystosti: statychni y dynamiczni aspekty [Self-Identity of Personality: Static and Dynamic Aspects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykhologichni nauky*, 7, 53–61. [in Ukrainian]
- Klymchuk, V.O. (2020). *Psykhologhiia posttravmatychnoho zrostantia: monohrafiia* [Psychology of Post-Traumatic Growth: Monograph]. Kropyvnytskyi: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykhologii. [in Ukrainian]
- Maksymenko, S.D., Zlyvkova, V.L., & Kuzikova, S.B. (2015). *Osobystist u rozvytku: psykhologichna teoriia i praktyka* [Personality in Development: Psychological Theory and Practice]. Sumy: Vydvo SumDPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian]
- Lebedieva, S.Yu., Nazarov, O.O., Ovsianikova, Ya.O., Onishchenko, N.V., Pokhilko, D.S., Timchenko, V.O., Timchenko, O.V., & Khrystenko, V.Ye. (2019). *Psykhologichni naslidky perebuvania riaduvnykh u zoni provedennia antyterorystychnoi operatsii* [Psychological Consequences of Rescuers' Presence in the Zone of Anti-Terrorist Operation]. Kharkiv: NUTsZU. [in Ukrainian]
- Serhiienko, O.O., Perelyhina, L.A., Bosniuk, V.F., Mykhiuk, E.I., Popov, V.M., & Kuflievskiy, A.S. (2021). *Psykhoprofilaktyka ta psykokorektsiia profesiinoho vidchuzhennia u pratsivnykiv Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh situatsii* [Psychoprophylaxis and Psychocorrection of Professional Alienation in the State Emergency Service of Ukraine: Monograph]. Kharkiv: NUTsZU. [in Ukrainian]
- Semihina, T. (2020). *Suchasna sotsialna robota* [Modern Social Work].

Kyiv: Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. [in Ukrainian]

- Abalmasova, K.O., Demchenko, Ya.A., & Serhiienko, O.O. (2015). *Sotsialne vidchuzhennia osib, yaki perezhlyli travmuyuchu podiiu* [Social Alienation of Individuals Who Have Experienced Traumatic Events]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii: zbirnyk naukovykh prats*, 17, 3–10. [in Ukrainian]
- Turinina, O.L. (2017). *Psykhologhiia travmuyuchykh situatsii: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Psychology of Traumatic Situations: Textbook for Students of Higher Educational Institutions]. Kyiv: DP "Personal". [in Ukrainian]
- Yablonska, T.M. (2010). *Identychnist yak predmet psykhologichnoho analizu* [Identity as the Subject of Psychological Analysis]. *Scientific Notes of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 38, 378–387. [in Ukrainian]

#### Vitaliy Popov

*Candidate of Psychological Sciences (PhD), Head of the Department of Educational and Socio-Humanitarian Work, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv (Ukraine)*

#### Oleksandr Serhiyenko

*Candidate of Psychological Sciences (PhD), Deputy Head of the Department of Educational Activities Organization at the Educational and Methodological Center, National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv (Ukraine)*

### CHARACTERISTICS OF SOCIAL ESTRANGEMENT OF PERSONS WHO SURVIVED A TRAUMATIC EVENT

#### ABSTRACT

This article aims to present the conceptual framework of social estrangement development and provide an empirical study on the characteristics of social estrangement among individuals who have experienced a traumatic event. The occurrence of social estrangement is examined, and the main factors and characteristics contributing to its manifestation are identified.

The empirical study utilized four questionnaires: the questionnaire of interpersonal relations by V. Schutz, the questionnaire of subjective estrangement, the diagnosis of personality direction by B. Bass, and the test-questionnaire of the level of subjective control by J. Rotter. The study involved the participation of 30 individuals residing in a war zone and 30 individuals living in Cherkasy. The research focused on understanding the impact of a traumatic event on the manifestation of social estrangement.

The findings of the study revealed that the level of social estrangement among individuals residing in a war zone is significantly influenced by the traumatic event they experienced, and it is found to be higher when compared to the control group. Individuals who have gone through a traumatic event demonstrate a strong desire to strengthen their social connections; however, they also tend to avoid reminders of the event, resulting in a distancing effect from other people. Moreover, the research indicated that the surveyed subjects from both groups predominantly employed productive coping strategies over unproductive ones. This highlights the importance of accurate assessment of the victims' condition and the subsequent implementation of psychological and psychotherapeutic interventions to address the consequences of the experienced psychotraumatic events.

The study emphasizes the critical role played by psychological specialists in evaluating and understanding the condition of the victims. It underscores the significance of conducting further psychological and psychotherapeutic work to help individuals cope with the aftermath of these traumatic events.

**Keywords:** combat operations, extreme impact, destruction, social estrangement, personality orientation, traumatizing event.

***How to cite (як цитувати):***

Popov, V., & Serhiyenko, O. CHARACTERISTICS OF SOCIAL ESTRANGEMENT OF PERSONS WHO SURVIVED A TRAUMATIC EVENT. PSYCHOLOGICAL JOURNAL, 9 (3), 7–17. <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.3.1> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 11.01.2023

Дата рекомендації до друку: 15.03.2023

Дата оприлюднення: 30.03.2023